

MÔJ POHĽAD NA VZÁJOMNÝ VZŤAH ČLOVEKA A PRÍRODY

TEODOR MÜNZ, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Bratislava, SR

MÜNZ, T.: My Attitude Towards the Relationship Between Man and Nature
FILOZOFIA, 75, 2020, No 10, pp. 892 – 898

The main problem which the author solves in this essay, is the question, why man (*Homo Sapiens*) has so much devastated the nature in the Modern Age. His answer is that humans have always been interfering in nature, however, in the Modern Age science has helped them a lot. For a very long time, humans have not been aware of the fact that they are devastating the nature to a great extent. The nature is sharply reacting to this situation now. It is just only a question of time whether mankind will be able to adjust to this new situation. In this sense, science can really be helpful! If not, man may even perish...

Keywords: Man – Nature – Paradox – Good – Evil

O vzťahu človeka a prírody som hovoril vo viacerých svojich prácach (Münz 2008; 2015), naposledy v knihe *Odchádzame? Esej o človeku a prírode* ktorá vyšla začiatkom tohto roka (Münz 2020). Spomenul som však v nej, že moje názory sa menia a podotýkam to aj dnes. Hoci od napísania knihy uplynulo len niečo vyše pol roka, na tento vzťah sa pozerám čiastočne inak, hlbšie a systematickejšie. Ale aj zmenene. A tak budem o ňom aj teraz písať.

Problém tohto vzťahu je veľmi starý, takže nezačínam s ničím novým. Nemením sa však iba ja, „menia sa aj časy a my sa meníme s nimi“. Čiže otázkou je, ako sa časy od starého riešenia tohto problému zmenili, a teda aj ako my (v tomto prípade ja) riešime či riešim problém uvedeného vzťahu dnes. Každý z nás je rôzny, sme rôzno-pohľadoví, ako to nazývam, čiže každý hovorí predovšetkým zo svojho uhla pohľadu, a to platí aj o mne.

Hovoril som o starom riešení tohto problému, no „staroba“, ktorú mám teraz na mysli, nie je taká vzdialená, ako by sa mohlo zdať. Ide len o niekoľko posledných storočí. Všetci vieme, ako sa od začiatku novoveku podnes náš vzťah k prírode prudko zmenil, ako sme ju skvářili, spustošili, neživú i živú, čo zlé sme v nej narobili a ako za to začíname tvrdo pykať. Hrní sa to na nás zo všetkých strán, aj z tých najmenej očakávaných, a vôbec netušíme, čo všetko nás ešte môže zasiahnuť. Je z toho veľký poplach.

Očividne sme sa aj časovo s prírodou rozišli. Príroda, povedzme, že jej evolúcia, má stále čas, postupuje nebadane, po zlomkoch milimetra, takže máme dojem, že obe strany stoja, nemenia sa. Koľko času prírode trvalo, kým vytvorila zo zvierat'a bytosť iba podobnú človeku, a nieto ešte dnešného človeka?! Státisíce, ba milióny rokov? No my sme sa v posledných troch či štyroch storočiach nielen rozbehli, ale dnes už priam cválame, meníme sa takmer zo dňa na deň, takže to, čo sme urobili pred rokom, je už dávnu minulosťou. Ale viditeľne sa meníme len psychicky, kým telo ostáva verné pomalej prírode, akoby sa nemenilo, stálo. Náš duch bol vzbúrencom vždy, on tvoril dejiny a takmer iba on sa do nich aj dostal. Telo takmer nestálo za reč. Ale tiež vykonalo svoje. Aké boli za starých Grékov športové olympiády a aké sú dnes?!

Je prirodzené, že toto všetko nastoľuje otázky, ako sa to, čo sa stalo v novoveku, mohlo stať, kde sú príčiny toho, ako sme sa mohli tak utrhnúť a ako to odstrániť. Lebo nás to už ohrozuje aj existenčne, no my chceme žiť a byť, hoci ten svoj život občas aj preklíname, ba sa ho aj dobrovoľne vzdávame. To je však iba jeden z našich mnohých paradoxov. Odpovede sú rôzne, najčastejšie optimistické, podmienené zrejme vôľou k životu. Toto nie je prvý prípad, človek už vyčíňal aj dávnejšie, no vždy z toho vzbúrdol bez väčších odrenín a prírode to tiež nevadilo. Napokon, nevie ho ničieť aj ona? Nie je dnešný nový koronavírus Covid-19 tiež jej dielom, azda nevie ničieť aj seba, a to tak, že z predošlého nenechá na sebe za deň, hodinu, ani kameň na kameni? Neničí človeka aj ona rôznymi chorobami, epidémiami, mormi, hladomormi, zemetraseniami, sopkami, meteoritmi a inými vecami? Náš svet je už taký, že bez ničenia – a v jeho rámci aj bez zabíjania – sa v ňom nič veľké neudeje, je v ňom zakódované nielen veľké plus, ale aj mínus, pričom jedno bez druhého nemôže byť. Nie je to inak ani v človeku, ktorý tiež koná nielen zlo, ale aj dobro. No len pre seba, zatiaľ čo jeho dobro voči prírode sa doteraz neprejavilo. Príroda bola preňho veľmi dlho nevyčerpatel'nou zásobárňou životných potrieb a nič za to od neho nežiadala, takže si na to zvykol. Iba zrazu teraz! Čím sa prevínil, nekonal tak, ako mal? Človek je však dieťa prírody, jablko sa teda od stromu ďaleko nezakotúl'alo, takže netreba hneď nad ním lámať palicu, ale treba ho brať takého, aký je. Cizeluje sa odpradáva a vždy je vycizelovaný tak, ako za daných okolností najlepšie môže byť, a preto aj stále žije.

Toto sú teda odpovede optimistov, ktorí tvrdia, že človek aj túto krízu prežije a že vyzbrojený novými skúsenosťami bude v budúcnosti opatrnejší, takže bude mať z krízy aj úžitok. U nás je to už tak, že najprv musíme vyviesť nejaký nezmysel, o ktorom sme, prirodzene, dlho nič nevedeli, a až keď zistíme, čo zlé sme medzičasom napáchali, usilujeme sa z toho dostať. Aspoň doteraz to tak bolo a či sa to pod tlakom súčasných udalostí zmení, to je pri nás, nielen revolučných, ale rovnako aj konzervatívnych bytostiach, otázne. A prečo pod tlakom dnešných udalostí? Lebo práve my sme naozaj bohato „obdarení“. Nemáme problémy len s ničením prírody, ale pridala sa

aj spomínaný koronavírus Covid-19. Sotva ho vytvoril človek, ako sa tiež tvrdí. Vynára sa o ňom aj mnoho úvah, no zrazu nám doterajší život dôkladne zamiešal, a možno ešte aj zamieša. No azda si z neho vezmeme okrem iných poučení aj to, že už budeme na podobnú eventualitu myslieť a pripravovať sa na ňu, pokiaľ sa to len bude dať. Lebo s budúcnosťou máme najväčšie problémy. Ustavične do nej vstupujeme, vieme však o nej najmenej. Pritom občas nás tak udrie po hlave, až sa nám zaiskrí v očiach. Pripravujeme si to však sami, ani o tom nevieme, a keď to príde, situácia nás vydesí. Kde sa to vzalo, čo to má znamenať?! To je náš najväčší paradox.

Čím sa teda človek vyšvihol tak vysoko nad zvieru – alebo upadol podeň –, že dokáže takéto veci? Nazývam to vyčnievaním. Človek sa svojím sebauvedomením, svojím rozumom, svojím cieľavedomým, úmyselne dobrým či zlým konaním vyšvihol nad zvieru, vyčnieva, prečnieva nad ňou a všetko, čo si myslí a ako koná, je znakom jeho vyčnievania. Dnes si už uvedomuje, čo na rozdiel od zvierat v prírode i vo svojom spoločenskom živote narobil, lebo si vytvoril schopnosť akoby nad svoj rámec a nevie ju do tohto rámca zase vpratať. Dozadu sa ísť nedá a dopredu je cesta neznáma. To je jedna z nevýhod práce, na ktorú sa dal v minulosti. Lenže to už predbieham.

Znovu sa teda natíska otázka, čo sa stalo, prečo práve človek prírodu tak zničil, čím sa predsa len líši od svojich zvieracích predkov, čo zlé alebo zlo-dobré má navyše, že toto dokáže?

Prvým, najvypuklejším a dávno známym špecifikom človeka je práca – rozumom podporovaná práca, treba dodať. Pracujú totiž aj zvieratá (ak nie aj rastliny), nie však za pomoci rozumu, ale inštinktov. Zvieratá, a teda kedysi aj predok človeka, chodili a dodnes chodia „na hotové“. Aj nám z toho ešte čosi zostalo, radi chodíme na huby, na lesné ovocie, na stromové ovocie, o ktoré sa nestaráme, ale z toho by sme nevyžili. Máme veľké množstvo vecí, rôznych potrieb, ktoré si musíme zadovážiť prácou. Pracujeme, vybudovali sme si obrovskú materiálnu civilizáciu a v nej duchovnú kultúru, máme nekonečnú deľbu práce, vytvorili sme si svet vo svete. Prirodzene, to všetko bolo možné len vďaka rozumu, ktorý sa vyvíjal paralelne s prácou, lebo vždy sa vynárala otázka: ako to či ono dosiahnuť? A dopyt sa stále zväčšoval. Dnes sa pýšime veľkými výdobytkami rozumu, ako napríklad vedou, filozofiou a množstvom iných disciplín. Bez rozumu by nebolo ani umenie a vôbec nič z toho, čo konáme.

Rozum sa zrejme vyvinul rozpadom niektorého zvieracieho inštinktu – rozpadom, ktorý však znamenal z jednoty mnohosť, z jednosmernosti mnohosmernosť, z istoty neistotu, blúdenie, hľadanie, nachádzanie a strácanie, potkýnanie, pády a vstávanie, pravdu aj omyl, ale aj napredovanie, zlepšovanie vedenia, zväčšovanie vedomostí, pokrok.

Pozrime sa z tohto hľadiska na zvieratá, ba aj na hmyz. Aj ony pracujú, zadávajú si potravu, často aj veľmi komplikovane, aj ony majú „strechu nad hlavou“. Ich

práca je však inštinktívna, jednosmerná, takmer nediferencovaná, istá a spoľahlivá, úspešná na prvý raz, hoci niekedy tiež zlyháva. Avšak to sú výnimky, ktoré potvrdzujú pravidlo. „Príbytok“, ktorý si postaví, zväčša vydrží aj pre ďalšie generácie, máločo sa im rúca, padá. A všetko to sa deje v prírode, ktorej to naskrze neškodí, ba tá to ani neregistruje. Noru, ktorú si zvierá vyhrabe, zdedia jeho mláďatá a mláďatá ich mláďat, hniezdo, ktoré si lastovičky postaví pod strechou, na budúcu jar spoľahlivo nájdu a vyvedú z neho ďalšie mladé. A včelia kráľovná z roka na rok vyvádza v tom istom úli nové generácie.

Čo sme však urobili v prírode my?

Stavíme si veľké domy, ktoré zastarávajú a potom ich renovujeme, lebo architektúra sa mení a treba „držať krok s pokrokom“. Klčujeme lesy, aby sme mohli stavať, a keď ani to nestačí, lebo ľudstva pribúda, ťaháme domy do výšky. Rieky regulujeme, popretínali sme ich priehradami, ničíme vodné, zemské, vzdušné živočíšstvo a pomaly už nenechávame ani kameň na kameni. Popretíhali sme prirodzenú živočíšnu reťaz, ktorá sa tvorila milióny rokov, zničili sme životné prostredie množstva živočíšstva. Máme techniku a už aj techniku na výrobu techniky, a tento zlo-dobrý priateľ-nepriateľ nám vo všetkom pomáha, ale ničí aj nás. Všetko, čo zlé sme doteraz urobili, podkopáva aj nás, takže si možno kopeme jamu, ktorá nás nenávratne pohltí; tak ako sme my jamou, ktorá nenávratne pohltila množstvo živočíšnych druhov. Nemá zmysel rozvádzať to ďalej, všetci o tom dobre vieme. To sú oproti ostatným živočíšnym zásahom do prírody veľké zmeny, ktoré príroda zaregistrovala, aj na ne reaguje.

Z toho je jasne vidieť, že my sme svojím rozpadnutým inštinktom, rozumom upadli, že sme voči zvieratám úpadkové tvory; a to nielen na škodu prírody, ale aj nás samých. A sme veľmi šťastní, ak sa nám dlhým cvikom podarí robiť niečo inštinktívne, to znamená automaticky, bezchybne, dokonale. Vzdialili sme sa od prírody, odcudzili sme sa jej, hoci sme ostali v nej, no prestali sme si s ňou rozumieť. Donedávna sme počúvali zo strany našich náboženstiev, že náš pôvod je polobožský. Boh nás telesne síce vytvoril z hliny, ale vdýchol do nej svojho ducha. No Darwin to obrátil o stoosemdesiat stupňov: Vytvorila nás len príroda, a to dokonca zo zvierat, ktorého stopy sú z veľkej časti stále v nás. Teraz nám príroda nakoniec odpovedá a zráža nás z nášho piedestálu. My ju nezložíme na lopatky, ale ona môže zložiť nás.

Dnes sa o porozumenie s prírodou už snažíme, no len habkavo, rozumom, ktorý je jej cudzí a veľa naň nedá. Inštinkt pre niekdajšie porozumenie s ňou sme už stratili. Pokúšame sa o návrat k nej vo vede, no dobre vieme, aká je to práca a ako sa pri nej vieme aj mýliť. Omyl a chyba sú naši trvalí sprievodcovia, hoci vďaka aj za ne, lebo ich môžeme odstraňovať, a tak napredovať a nachádzať aj lepšie poznatky. Aj to svedčí o tom, že sme deti prírody, hoci už odcudzené. Aj ona v evolúcii opravuje

a prekonáva všetko chybné a nahrádza lepším. Jej chybou, omylom však môžeme byť aj my, ako to dokumentujeme v ostatnom čase.

Naše myšlienkové, poznávacie, teraz už cválajúce dejiny a civilizácia a kultúra, ktoré s nimi súvisia, sú z tohto hľadiska pochybnou záležitosťou. Oveľa prirodzenejšie sú dejiny zvieracej práce, ktoré takmer stoja. Dozaista, kam by sa ponáhľali? Čím bližšie k „stojacej“ prírode, tým bližšie k dokonalosti. Ale kam sa to tak ženieme my? Podľa môjho názoru ku vševedeniu, nazývanému aj vševedúcosťou či vševedúcnosťou. Nie preto, aby sme túto vlastnosť pripísali bohu, ako to robíme v náboženstve, ale kvôli sebe samým, aby sme sa konečne vyznali vo svojom živote a unikli zo všetkému toho chaosu, v ktorom sa nachádzame. Keď to už nejde po starom, lebo inštinkt súžitia s prírodou sme stratili, tak sa o to pokúšame po novom. Vševedenie by nám povedalo, čo a ako.

Ide nám totiž o skutočnosť – o objektívnu, od nás nezávislú skutočnosť –, od ktorej sme sa istým spôsobom odtrhli a ku ktorej sa chceme vrátiť, lebo už dobre vieme, čo sme stratili. Zrazu je pre nás veľkou hodnotou a o jej získanie sa usilujeme. Hľadá ju veda, hľadá ju filozofia, hľadá ju aj umenie, azda všetky naše disciplíny, každá po svojom. Aj bežný život. To je dnes ten najpevnejší bod – či azda jediný pevný bod? –, ktorý hľadáme. A konečný, lebo za skutočnosť sa ísť nedá, niet kam. Mať skutočnosť znamená mať pevnú oporu, na ktorú sa dá spoľahnúť. Nemusím tu spomínať, ako sa práve filozofi pokúšali preniknúť rôznymi metódami až k nej a dokonca s ňou splývať. No všetko márne. Nenájdeme ju bezprostredne, nesplyneme s ňou a jediné a najspoľahlivejšie, čo máme na to, aby sme sa k nej aspoň priblížili, je exaktná veda, jej poznávanie a – rozum. Nikdy však nedôjdeme na koniec, nikdy nezastaneme, nebudeme pri konečnom cieľi, pri jej úplnom spoznaní.

Sú tu totiž aj iné príčiny.

Sú len v nás. Už som spomenul, že sme samostatné indivíduá, jedinci, osobití a osobitné bytosti. Ako také máme určitý poznávací, po novom povedané epistemologický, svojráz. Síce každý iný, lebo aj navonok sa navzájom líšime, ale naša rôznosť je teraz zanedbateľná. Vieme totiž, že vonkajší svet, teda celú objektívnu skutočnosť nepoznáваме tak, ako vyzerá sama osebe, ale tak, ako nám ju sprostredkujú naše poznávacie orgány. O tom, že príroda ako taká vôbec existuje – lebo aj také pochybnosti sa vo filozofii už vynorili –, svedčí fakt, že je čímsi, čo stojí oproti nám ako nezlomná prekážka, čomu nemôžeme ani násilím vnútiť nič, čo v nej nie je, a že len keď to rešpektujeme a podľa toho sa zariadime, je to zase prístupné, viac-menej schvaľuje naše názory. Príroda je nám neodvolateľne nadriadená, je to prísna monarchistka. Teda jej poznávanie závisí od našich poznávacích orgánov. Na druhej strane tieto orgány sa vytvorili tak, aby sme ju poznávali, lebo sme od nej bytostne existenčne závislí, a o tom, že to dokážeme, svedčí fakt, že sme tu a naše poznávanie sa zlepšuje.

Výsledok je ten, že síce ju nepoznáваме ako takú, osebe, a to pre našu epistemologickú špecifickosť, ale len po svojom, no to stačí, aby sme ju vyžili. A už sme dokázali, že sme to aj prehnali a príroda nás už znovu neúprosne koriguje.

Toľko nám hovorí biológia, lebo je to v podstate biologická, a nie filozofická záležitosť. Tento stav nás však neuspokojuje. Našej zvedavosti totiž prekáža vyrovnať sa s ním, lebo sú tu aj zreteľné znaky, že skutočnosť môžeme poznávať ešte dôkladnejšie a zlepšovať si tak životné podmienky. No vieme, koľkí filozofi sa dokonca rôznymi intuíciami o to pokúsili, ale márne, čo tvrdíme preto, lebo vieme, že ich poznatky o tej istej veci sa rôznili. Intúícia v tomto zmysle je klam, hoci inak má aj pozitívny význam. O bezprostredné poznávanie skutočnosti sa pokúsila, a stále sa oň pokúša, aj veda. Tiež však márne, nie však intuíciou, ale svojou exaktnosťou, ktorá znamená dôslednosť, presnosť, ale nepomáha, hoci veda chce mať, a aj máva pravdu. No pravda neznamenaá zhodu s nezávislou skutočnosťou, ako sa to bežne predpokladá. Pravda je časopriestorovo podmienený poznatok o skutočnosti a implikuje omyl. Keď sa však z nej omyl vykľuje a zomyľní ju, poháňa poznávanie dopredu, k adekvátnejšej pravde, hoci tiež bez nádeje, že raz dosiahne absolútnu pravdu a že sa celý proces zastaví. Už ten fakt, že tento proces pokračuje, svedčí o tom, že pravda implikuje omyl, teda že nie je zhodná so skutočnosťou a že skutočnosť ako takú nespoznáme nikdy. Lebo aj keď budú za nás poznávať iba prístroje, aj tie budú závisieť od svojich „orgánov“.

Zlo sa však bez dobra nevynára, a tak sa musíme opýtať, či spomenuté stroskotané filozofické pokusy o bezprostredné spoznanie nezávislej skutočnosti znamenali aj niečo pozitívne. Myslím, že áno.

Filozofi noetici, gnozeológovia oddávna vedeli, že hľadáme skutočnosť a ich snahu o jej spoznanie môžeme hodnotiť ako príspevok k jej celkovému hľadaniu. Dnes nie sú a nebudú na konci, ako tam nebude ani veda, a aj preto si myslím, že veda filozofiu nemôže nahradiť, lebo má ten istý problém sama so sebou. Vieme totiž, že sa už aj u nás ozvali hlasy, že špekulujúca filozofia musí zaniknúť a nahradiť ju exaktné vedy. Mali by si však najprv urobiť poriadok pred vlastným prahom. Čím väčšia pravda, tým väčší omyl. Také sú vedy, a to aj exaktné. Každé poznávanie chce mať pravdu, chce končiť tým, že uchopilo skutočnosť a nemá ďalej čo robiť.

V poznávaní teda aj blúdime a hovorí sa, že aj preto, lebo sme stratili mieru. Keby sme vraj žili podľa miery, boli by sme na tom dobre. Spomeňme si na slávne, dodnes citované Protagorove slová, že „človek je mierou všetkých vecí, existujúcich, že existujú, neexistujúcich, že neexistujú“. Áno, súhlasím, ibaže každý máme svoju odlišnosť a svoju mieru. Koľko ľudí, toľko mier – a sme zase v ľudskom neporiadku, chaose. A zase tu musím pochváliť zvieratá, lebo ony, vyzerá to tak, túto mieru nestratili a držia sa jej. Ak sa ošípaná vypasie tak, že sa sotva vie pohnúť, je to ľudské, či skôr neľudské dielo, lebo ju chováme na zabitie, „na slaninu“. Nevidel som ešte

svojvoľne vypasenu ošipanú, hoci som mal príležitostí dosť. Pozrime sa však na ľudí! Prichádza nám z toho až zle. Netreba tu čosi obrátiť o stoosemdesiat stupňov, urobiť ďalší kopernikovský obrat? Nevychováva tu človek ošipanú preto, aby sa ňou sám stal? Ak aj nie, napriek tomu sa mu to darí veľmi dobre.

V knihe *Odchádzame?* som sa na konci prejavil ako pesimista. Človek vo svojom vývoji pracuje nielen proti prírode, ale aj proti sebe, a musí z tejto planéty odísť. Ak ho nezničí príroda, zničí sa sám, človek proti človeku, a to zničujúcimi zbraňami. Nukleárne zbrane nemáme proti prírode, ale proti sebe navzájom. Hirošimu som nazval začiatkom konca ľudstva. Za názov knihy som však dal otáznik. Dnes sa mi situácia javí trochu inak. Človek chce žiť a byť, hoci si už vyrobil množstvo prostriedkov, aby sa mohol vyhubiť, a stále sa v tom zdokonaľuje. Je veľkou otázkou, či chce v tomto trende pokračovať, alebo odbočiť. To odbočenie by bolo totiž veľmi náročné, lebo by znamenalo v mnohom zmeniť svoj doterajší život, vedený takto odnepamäti. Zamyslime sa nad tým, čo všetko by to znamenalo! Nevyrobiť ani vreckový nožík, nieto ešte kuchynský nôž. Stará skúsenosť však hovorí, že človek je schopný všetkého, teda aj tejto zmeny, doteraz najväčšej, aká sa od neho kedy žiadala. Nútim sa k viere, že to vskutku zvládne a prajem mu v tom veľa síl a úspechov.

Literatúra

Münz, T. (2008): *Hľadanie skutočnosti*. Bratislava: Kalligram.

Münz, T. (2015): *Cesta za skutočnosťou bez metafyziky: S Nietzsche a proti nemu*. Bratislava: Kalligram.

Münz, T. (2020): *Odchádzame? Esej o človeku a prírode*. Bratislava: Petrus.

Teodor Münz, emeritus
Filozofický ústav SAV
Klemensova 1
813 64 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: teodor.munz@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3604-7006>